

Tarsus Sakızçukuru Kilisesi^{1 2 3}

Şener YILDIRIM⁴

Başvuru Tarihi: 15.05.2021

Kabul Tarihi: 21.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Sakızçukuru yerleşimi Tarsus'un yaklaşık 15 km. kuzeyinde, dik bir tepenin yamacında kurulmuştur. Geç Antik Dönemde Tarsus'a bağlı bir kome olduğu düşünülen yerleşimin Antik Dönemdeki adı bilinmemektedir. Çok sayıda mezar, konut ve tarımsal üretim mekan ve donatılarına sahip olan yerleşimde bir de kilise bulunmaktadır. Tamamen yıkılmış olan üç nefli, Hellenistik bazilikal planlı kilisenin inşasında dönemin standart ölçü birimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, kilisenin tasarımında modüler sistemin uygulandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Sakızçukuru Kilisesi Kilikia Bölgesi'nde daha nadir görülen bir uygulama olarak, apsisi dışı taşkın biçimde ve köşe mekanları olmaksızın inşa edilmiştir. Kilise içindeki moloz yıkıntıları arasında taşıyıcı sisteme ait mimari plastik elemanlar tespit edilmiştir. Ayrıca bir kısmı in situ durumda olan parapet levhaları, nefleri ayıran sütunların aralarının levhalarla kapatılmış olduğunu göstermektedir. Yapımında yerel kireç taşı malzemenin kullanıldığı mimari plastiklerden sütun başlıkları Suriye ve Kilikia'da yaygın kullanılan detaylandırılmamış korinth başlıkların, daha basit varyasyonları olarak değerlendirilebilir. Levhalarda görülen düşük işçilik kalitesi, tamamen yerel bir üretimin söz konusu olduğunu göstermektedir. Levhalardaki motif repertuarı ise hem Kuzey Suriye'ye hem de Tarsus hinterlandının kuzey komşularına referans vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Tarsus, Bizans, Geç Antik Dönem, Kilise

Atf: Yıldırım, Ş. (2021). Tarsus Sakızçukuru Kilisesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 893-912.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Tarsus Hinterlandı Arkeolojik Yüzeysel Araştırması Projesi 2016 yılından itibaren Mersin Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Deniz Kaplan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir (Proje no: 2018-1-AP5-2835). Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde verdikleri desteklerden dolayı tüm araştırma ekibine teşekkür ederiz.

³ "Tarsus Sakızçukuru Kilisesi" başlıklı makalenin hakları sadece Şener Yıldırım'a aittir.

⁴ Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, seneryildirim@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9476-6431

Tarsus Sakızçukuru Church

Şener YILDIRIM⁵

Submitted by: 15.05.2021

Accepted by: 21.06.2021

Article Type: Research Article

Abstract

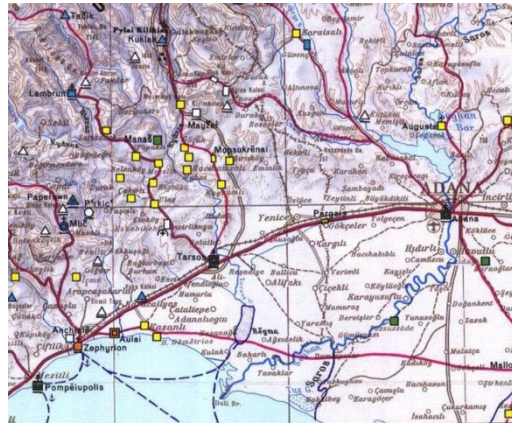
Sakızçukuru settlement is situated about 15 kms north from Tarsus and was founded on the slope of a steep hill. The site is thought to be a “kome” in the territory of Tarsus, but its ancient name remains unknown. There remains in the settlements a church, quite a number of tombs, dwellings and agricultural production areas and associated equipment. Although entirely collapsed, the church had three naves and followed the Hellenistic basilical plan. However, it appears that the modular system was applied in the design of the church. Also, Sakızçukuru Church contains a rarer element in Cilicia; while its apse projects outside, it has no corner rooms. Inside the rubble, several architectural elements belonging to the church building were recorded. Some in-situ parapet plaques show that spaces between the columns separating the naves were covered with these. Local lime stone was used for the architectural decoration of the church. The Corinthian capitals could be considered as simpler versions of the simplified, undetailed capitals prevailing in Cilicia and Syria at the time. The low quality of artisanship seen on the parapet plaques indicate that local craftsmen produced these and not a specialized workshop. The motif repertoire on the plaques refer to other examples in the northern neighbors of Tarsus hinterland and northern Syria.

Keywords: Cilicia, Tarsus, Byzantine, Late Antiquity, Church

⁵ Mersin University Faculty of Science and Letters Department of Art History, seneryildirim@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9476-6431

Giriş

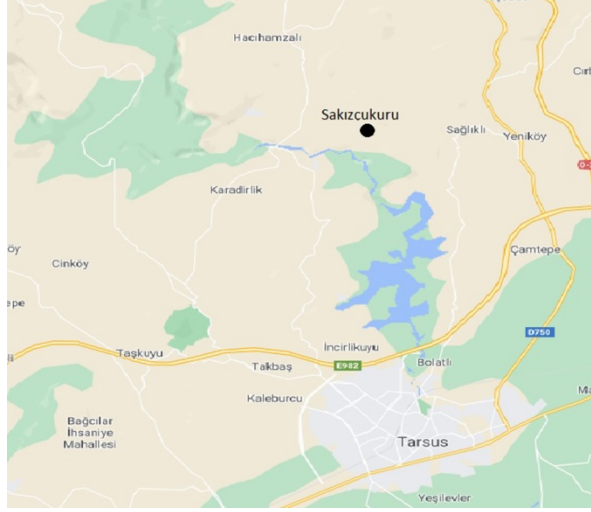
Tarsus Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kilikia Eyaletinin merkezi ve Geç Antik Dönemde de Kilikia Prima'nın metropolisi konumundadır (Hild-Hellenkemper, 1990, s. 428). Ortasından geçen Kydnos nehri, kentin güneyinde denize dökülür ve kentin limanı olarak kullanılan büyük bir lagün oluşturmuştur. Tarsus'un Doğu Akdeniz'de güvenli bir limana sahip olması ve Antik yollar üzerindeki konumu, kenti Antik Dönemde bölgenin en önemli ticaret merkezi olmasını sağlamıştır (Alkaç-Kaplan, 2017, s. 6). Zephyrion'a kadar kıyıya yakın uzanan Toros Dağları, burada kuzeybatıya doğru yönelir ve Tarsus'un batısındaki en yakın komşu kent olan Aulai ile arasında ovalık alanın başlamasını sağlar. Kydnos nehrinin taşıdığı alüvyonlarla oluşan geniş bir ovalık alanı teritoriası içine alan Tarsus'un kuzey hinterlandını ise Toros Dağlarının güney yamaçları oluşturur. Kentin kuzeydeki en yakın komşusu bir Kappadokia kenti olan Podantos'tur. Pylai Kilikia (Kilika Kapıları) olarak bilinen, bugünkü Gülek Geçidinde yer alan bir sınır yazıtı, her iki bölgenin ve dolayısıyla her iki kentin sınırını da göstermektedir. Tarsus'un doğusunda kent statüsüne sahip en yakın yerleşim Adana iken, güneydoğu komşusu Mallos kentidir (Resim 1).

Resim 1. Tarsus tarihi coğrafya haritası (Hild ve Hellenkemper, 1990)

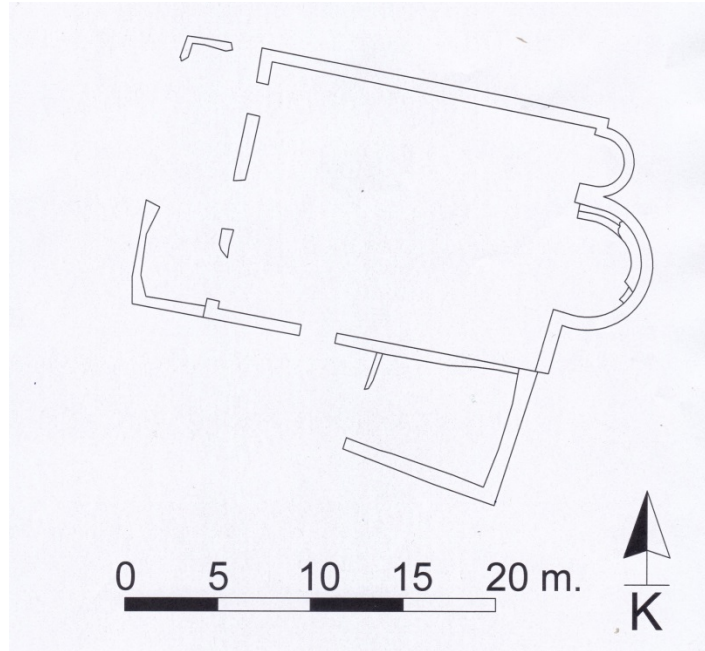
Doğu, batı ve güney yönlerinde geniş ve verimli bir ovaya ve kuzeyde dağlık bir araziye sahip olan Tarsus'un zenginliği ve büyüklüğü, yalnızca jeopolitik konumun sağladığı ticarete değil, aynı zamanda tarımsal üretimine de bağlıdır. Tarsus hinterlandında oldukça yoğun biçimde zeytinyağı ve şarap işlikleri tespit edilmiştir. Kentin kırsalında gerçekleştirilen şarap ve zeytinyağı gibi ürünler, yalnızca bölgenin ihtiyacını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Akdeniz'in farklı noktalarına da ticari mal olarak satılmış olmalıdır. Nitekim başta Sakızçukuru yerleşimi olmakla birlikte, Tarsus kırsalındaki tarımsal üretim noktalarında, Geç Antik Döneme tarihlendirilen ve Kilikia Bölgesi'nde üretim atölyelerinin olduğu çok sayıda LRA 1 amforası tespit edilmiştir (Alkaç, 2020, s. 39-40).

Yaklaşık 6.6 hektarlık bir alana yayılmış, çok sayıda tarımsal üretim donanımına sahip konutların olduğu ve bir de kilisenin bulunduğu Sakızçukur yerleşimi, Tarsus hinterlandında yer alan ve kent ekonomisinin en önemli girdisi olan zeytinyağı ve şarap üretiminin yapıldığı, kırsal karakterli bir yerleşim birimidir. Tarsus'un kuş uçuşu olarak yaklaşık 15 km. kuzeyindeki Sakızçukuru, Sağlıklı Köyü yakınlarından geçen Antik Roma yolunun da yaklaşık 3 km. batısındadır (Resim 2). Yerleşimin nekropolünde belgelenen lahitlerden dolayı en geç 3. yüzyıldan itibaren yaşamın devam ettiği (Tepebaş, 2020, s. 125) ve Tarsus'a bağlı bir *kome* olması gereken yerleşimin Antik Dönemdeki adı bilinmemektedir. Tarsus Hinterlandı Arkeolojik Yüzey Araştırması projesi kapsamında, 2019 yılında tespit edilen ve planı çıkarılan yerleşimde yer alan kilise, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Resim 2. Harita, Tarsus Sakızçukuru Yerleşimi

Oldukça kayalık bir tepe üzerinde yer alan ve yoğun bitki dokusu altındaki yerleşimin kilisesi büyük oranda yıkılmış durumdadır. Apsis duvarı kısmen ayakta olan yapının duvarları ortalama 0.70 m. kalınlığındadır ve yüzey seviyesinde izlenebilmektedir. Yapının içi ise tamamen yapı malzemesinin molozları ile dolmuştur. Tam olarak doğu-batı doğrultusunda olmayan kilise yaklaşık 11° güneye dönüktür.

Resim 3. Sakızçukuru Kilisesi rölöve planı

Atriumun varlığına dair herhangi bir mimari verinin olmadığı, üç nefli Hellenistik bazilikal planlı kilise 23.22 x 14.53 m. ölçülerindedir (Resim 3). Kilisenin batısında kilise ile aynı genişliğe sahip ve 3.56 m. derinliğinde bir narteks vardır. Mevcut durumda, narteksin batı duvarının ortasında ve apsis ekseninde yer alan 2.35 m. genişliğindeki tek bir kapı açıklığı ile nartekse girişin sağlandığı anlaşılmaktadır. Nef eksenlerinde yer alan birer kapı açıklığı ile de narteksten naosa geçiş sağlanmıştır. Orta nef geçişi sağlayan ve narteksin batı girişi ile aynı genişlikteki kapı açıklığı, yan neflere açılan kapılardan daha geniştir. Orta nefin doğusunda, 4.42 m.

derinliğinde, içten ve dıştan hafif at nalı formunda bir apsis vardır. Apsisin içinde yer alan synthronona ait iki basamak görülebilmektedir. 3.78 m. genişliğindeki kuzey nefin doğusunda içten ve dıştan yarım daire formu bir apsis daha vardır. 2.65 m. genişliğe sahip güney nefin doğusu ise düz bir duvarla sonlanmaktadır. Güney cephede nartekse 4.57 m. uzaklıkta bulunan, yaklaşık 2.00 m. genişliğindeki bir diğer kapı açıklığı kiliseye güneyden girişi sağlamaktadır. Kilisenin güney duvarının doğu bölümünde, yapıya bitişik olarak inşa edilmiş olan yaklaşık 6.88 x 8.75 m. ölçülerinde, yamuk dörtgen planlı bir mekan daha yer almaktadır. Yoğun yıkıntı arasında, mekanın girişine dair bir iz görülememektedir. Bununla birlikte, mekanın batı duvarı üzerinde bir kapı açıklığının olması gerektiği düşünülebilir. Kilisenin duvarları ancak zemin seviyesinde takip edilebildiği için, cephelerde ve apsiste yer alması gereken pencere açıklıklarının yerlerine ve boyutlarına dair bir iz tespit edilememiştir (Resim 4).

Resim 4. Sakızçukuru Kilisesi güncel durumu.

Kilise içindeki moloz dolgu arasında, yapının taşıyıcı elemanlarına ait az sayıda parça görülebilmektedir. Farklı tiplerde sütun kaideleri, sütun gövdeleri ve sütun başlıkları, taşıyıcı sisteme ait parçalardır. Yıkıntı içerisinde herhangi bir arşitrav parçasının olmaması, sütunların kemerlerle bağlandığını göstermektedir.

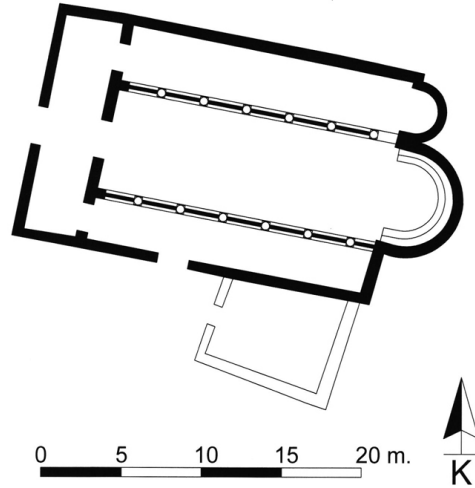
Değerlendirme

Yapının boyutları dikkate alındığında, nefleri ayıran sütun dizilerinin altışar sütundan oluştuğu tahmin edilmektedir (Resim 5). Üç nefli Hellenistik bazilikal planlı Sakızçukuru Kilisesi, Erken Bizans Dönemi içinde en yaygın olarak kullanılan kilise tipinin bir örneğidir. Apsisin dışa taşkın biçimde, içten ve dıştan yarım daire formu, literatürden iyi tanınan ve oldukça yoğun yapılaşmanın söz konusu olduğu Dağlık Kilikia Bölgesi için nadir karşılaşılan bir özelliktir.⁶ Dağlık Kilikia kiliselerinde apsilerin içten ve dıştan yarım daire formu olarak yapılmış örneklerinin genelinde ise doğuda yer alan duvarlar ve ek mekanlar nedeniyle apsiler dıştan görünmezler. Daha az tanınan ve bölgenin doğusunu kapsayan Ovalık Kilikia'da ise apsilerin dışarıdan görülebildiği örnekler oransal olarak daha yoğundur.⁷

⁶ Anemurium A II I, Dağ Pazarı Mezarlık Kilisesi, Tapureli B Kilisesi için bkz. Hill 1996, Fig. 8a, 29 ve 52. İlk evresinde apsisi dışa taşkın olarak yapılan ancak daha sonra doğusuna ek mekanlar inşa edilerek apsisin kapatıldığı bir örnek olarak Karakabaklı Kilisesi için bkz. Aydınoglu-Çakmak 2011, Fig. 11a. Boğsak Adası Kilise V için bkz. Varinlioğlu 2014, 138, Res. 6.

⁷ Tarsus Hinterlandı Yüzeysel Araştırması Projesi sürecinde 2020 yılına kadar tespiti ve belgelemesi yapılan 15 kilisenin 12 tanesinde apsilerin dışa taşkın şekilde yapıldıkları görülmüştür. Literatüre dahil edilmiş Kırıt Yukarı Kilise ve Hacı Hamzalı Kale Kilisesi için bkz. Yıldırım 2020, Fig. 7 ve 13.

Resim 5. Sakızçukuru Kilisesi restitüsyon planı.

Dağlık Kilikia'da yaygın olarak görülen, kapalı bir dikdörtgen form içinde çözülmüş iç mekan tasarımı, apsisin iki yanında köşe odalarının oluşumunu da beraberinde getirmektedir. Sakızçukuru Kilisesi'nde apsisin dışa taşkın durumu, bu türden kendiliğinden oluşumun da önüne geçmiştir. Meryemlik Aya Tekla Kilisesinde de dışa taşkın olarak yapılmış olan apsisle rağmen, apsisin iki yanına köşe odalarının eklenmiş olması, bölge mimari geleneğinin sürdürüldüğünü göstermekle birlikte, Sakızçukuru'nda bu türden bir uygulamaya gidilmediği ve genel Kilikia mimari özelliklerinden uzaklaşıldığı görülmektedir.

Geç Antik Dönemde uzunluk birimi olarak kullanılan ayak, farklı coğrafyalarda birbirine yakın olmakla birlikte, farklı metrik uzunluklara tekabül etmektedir.⁸ Bu birim, Sakızçukuru Kilisesi genel ölçüleri dikkate alındığında (apsis ve narteks dahil olmak üzere 27.30 x 14.69), ortalama ve kabaca 30.40 cm. olarak kabul edilebilir. Bu durumda kilise, yaklaşık 91 ayak uzunluğa ve 49 ayak genişliğe sahip olmaktadır.

Bizans kilise mimarisinde inşa süreci öncesinde bir tasarım aşamasının var olup olmadığı çok açık değildir. Bu konuda dönem kaynakları belirsiz ve zayıf bilgiler içermektedir (Osterhout, 2016, s. 75-77). Bununla birlikte, Gaza'da tapınak alanına kilise inşası öncesinde imparatoriçe Eudoxia'nın yapılacak kilisenin planını gönderdiği ve bu plana göre kilisenin yapıldığını anlatan hikaye dikkate alınır, inşa öncesinde bir tasarım sürecinin söz konusu olduğu kabul edilebilir (Mango 1972, 30-32). Ancak, bu hikayenin imparatoriçenin kilise inşasına müdahil olma sürecini anlatan bir hikaye olduğunu ve bu haliyle sıradan bir kilise inşasından söz edilmediğini de hatırd tutmak gerekir.

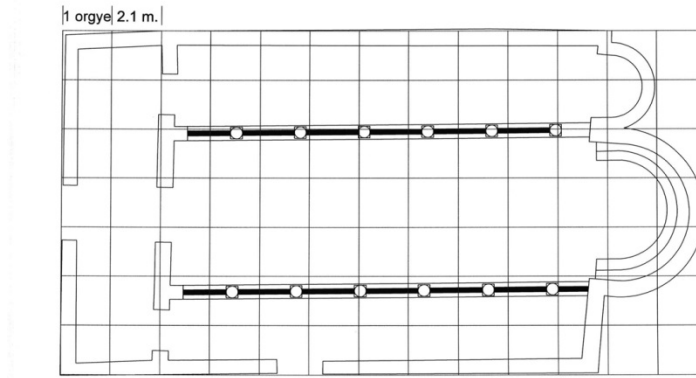
Geç Antik Dönemde Hıristiyanlığın hızlı yayılımı ve buna koşut olarak yoğunlaşan kilise inşası konusunda, eğitilmiş mimarların imparatorluğun ücra noktalarına kadar erişebilmelerini olanaklı kılmadığı gibi, küçük taşra yerleşimlerinin ekonomik güçlerinin de bu türden bir hizmet alımı için olasılıkla yeterli düzeyde olmadığı düşünülmelidir. Bazilikal planın basit formu ve hızlı inşa edilebilme durumu, artan yeni kilise ihtiyacının yerel ustalar eliyle karşılanmasını gerektirmiştir olmalıdır.

Vitruvius, tapınak inşası söz konusu olduğunda önce bir modül belirlenmesi gerektiğini ve ardından tüm yapının en küçük detayına kadar bu modül üzerinden hesaplanarak uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Vitruvius, çev. 1993, s. 81-82). Geç Antik Dönem'de de kilise yapılarında farklı oran/orantı modellerinin

⁸ En yaygın kullanılan "ayak" birimi bugün yaklaşık 21.23 cm'dir, bkz. Schilbach 1991, 1325. Bununla birlikte, İstianus Dönemi'nde 31.5 cm., bkz. Underwood 1948, 64-74.; Roma Döneminde Alexandria'da 29.2 cm., İtalya'da 29.6 cm. olarak ölçülmüştür, bkz. McKenzie 2010, 322. Beytullahim'deki bir kazıma ölçek ise 30.89 cm. uzunluğundadır bkz. Restle 1979, 89-90. Anadolu'dan Geç Antik Döneme tarihlenen iki kilisede de "ayak" ölçüsünün 30 cm olduğu hesaplanmıştır. Side AA Kilisesi için bkz. Yıldırım 2013, 184.

yanında, modüler sistemin de zaman zaman uygulandığı örnekler bilinmektedir (Buchwald, 1995, s. 22; Hadzieva Aleksievska, 1997, s. 59-78; Taki, 2020, s. 71-77). Bu örneklerden, San Apollinare in Classe ve Side AA Kiliselerinde sütun aralıklarının plan tasarımında modül boyutlarını oluşturduğu görülmektedir (Trinci, 1984, s. 475-540; Yıldırım, 2013, s. 186;). Sakızçukuru Kilisesi'nde ise sütun aralıklarının belirlenebilmesi, *in situ* veri olmadığı için mümkün değildir. Ancak, yapının genel boyutları üzerinden yapılan bir incelemede, standart bir ölçü biriminin, modülün oluşturulmasında esas alındığı anlaşılmaktadır.

Bizans Döneminde topografik alan ölçülerinde kullanılan ölçü sistemlerinden biri *orgye*'dir (οργυιά). *Orgye*'nin bugünkü karşılığı ise 210 cm. olarak belirtilmektedir (Schilbach, 1970, s. 22-23). *Orgye* dokuz karış ve 108 parmağa bölünebilen, üzerine bölümlenmelerin iplerle işaretlendiği bir sırtık olarak betimlenmektedir (Osterhout, 2016, s. 77). Sakızçukuru Kilisesi'nin toplam uzunluk ve genişlik ölçüleri dikkate alındığında, 2.1 m. uzunluğundaki *orgye*'nin modül birimi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 6). Çizimde görüldüğü üzere, kilise doğu-batı doğrultusunda toplam 15 *orgye* boyutundadır. Batıdaki narteks iki ve doğudaki apsis de iki *orgye* boyutunda modül içerir. Kuzey nefin apsisi de tam olarak bir *orgye* kadardır. Kuzey-güney yönünde de yapı genişliğinin 7 *orgye* ile modüler sisteme uygun olduğu görülse de iç mekanı oluşturan bölümlerde bu uyum gözlenmez. Kuzey nef modüler sistem içinde gibi görünmekle birlikte, güney nefin daha dar yapılmış olması bu düzeni bozmaktadır. Bunda belki de yapının kuzey-güney yönünde eğimli bir araziye yapılmış olmasının da etkisi olabilir.

Resim 6. Sakızçukuru Kilisesi modüler sistem

Sakızçukuru Kilisesi'nde tespit edilen ölçü sistemi, yerel ustalar tarafından yapılmış olsa da, imparatorluk genelindeki geçerli ölçü sisteminin kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bunda hiç şüphesiz, ekonomisi önemli oranda tarıma ve dolayısıyla tarımsal üretimden alacağı vergilere dayalı bir devlet olan Bizans İmparatorluğunun merkezî standartlarının, kırsal alanlara kadar uzanmış olması zorunluluğu etken olmalıdır.

Kilisenin moloz dolgusu içinde üç adet sütun kaidesi tespit edilmiştir (Resim 7-9a). Attik tipin varyasyonları olarak nitelendirilebilecek kaideler, yaygın örneklerden farklılık göstermektedir. Her üçü de 0.30 m. yüksekliğinde olan kaideler, kireç taşından yapılmıştır. Ötügen'in tipolojisi içinde Tip A'nın çeşitlemesi olarak kabul edilebilecek olan kaideler (Ötügen 1996, 161), olasılıkla yerel ustalar tarafından yapılmış olmalıdır.

Kilise içinde tespit edilen altı levhadan üçü (Resim 11, 13, 14) güney sütun dizisi hizasında ve batı bölümündedir. Moloz yığını arasında eğik durumda duran ve bir sıra oluşturan levhalar *in situ* durumdadır. Levhaların *in situ* durumları, nefleri ayıran sütunların aralarının levhalarla kapatılmış olduğunu göstermektedir. Kiliselerde sütun aralarının kapatılarak neflerin mekânsal olarak birbirlerinden kopartıldığı

örnekler bilinmektedir. Rhodiapolis Kilisesi'nde olduğu gibi bazı yapılarda sütun aralarına alçak duvarlar örülmesiyle bu ayırım sağlanırken (Tiryaki, 2012, s. 24-25), Selanik Acheiropoietos Kilisesi (Krautheimer, 1986, s. 99-101) ve Aphrodisias Katedral Kilisesi ve Priene Kilisesi (Peirano, 2018, s. 166) gibi kimi yapılarda ise sütun aralarına levhaların yerleştirildiği görülmektedir.⁹ Bu türden neflerin kapatıldığı uygulamalarda, orta nef ve yan neflerin bağlantısının sağlandığı açıklıkların olması beklenmelidir, ancak Sakızçukuru Kilisesi içindeki moloz dolgu, açıklıkların tespitine olanak tanımamaktadır.

Aynı levha grubunun parçası olması gereken en batıdaki 1 nolu levha ise güney nef içinde yer alır. 1 nolu levhanın ön yüzünde görülen madalyonlu haç bezemeleri Bizans mimari plastik ve liturjik elemanları içinde oldukça yaygın bir uygulamadır (Resim 10-10a). Özellikle parapet levhalarında ve lahitlerde sıklıkla kullanılan bu kompozisyona, imparatorluğun bütün coğrafyasında karşılaşılmaktadır. Kilikia Bölgesi'nden Silifke Müzesinde (Aydın, 2013, s. 291) ve Olba Manastırında (Yeğin, 2019, s. 280) tespit edilen iki örnek 5-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Yakın çevreden bir başka örnek Alahan Manastırında bulunmaktadır (Bakker, 1985, Fig. 37 ve 39). Ancak, Sakızçukuru örneğinde malzeme ve işçilik oldukça kaba niteliktedir. Malzeme ve işçiliği ile yerel bir örnek olarak Konya yakınlarındaki Zazadin Han'da devşirme olarak kullanılmış levha, yakın bir karşılaştırma örneği olarak görülebilir. Levhada çift sıra profille oluşturulmuş iki madalyon içinde haçlar yer almaktadır. Haçları çevreleyen madalyonun çerçeveleri uçları dışa dönük kabartma üçgenlerle doldurulmuştur ve 5-6. yüzyıllar içine tarihlendirilmektedir (Temple, 2013, s. 354, Resim 456).

Bununla birlikte, diğer levhalarda görülen eşkenar dörtgen ve üçgenlerden oluşan bezeme kompozisyonunun da benzer örnekleri Lykaonia Bölgesinde görülmektedir. Konya'nın kuzeybatısındaki Altınekin Zıvarık Han'da devşirme olarak kullanılmış bir lento üzerinde eşkenar dörtgenler, aralarında haç motifleriyle birlikte işlenmiştir (Arslan, 2014, s. 94, Resim 264). Daha küçük boyutlu eşkenar dörtgen bezeme kompozisyonuna sahip bir diğer lento, Karaman yakınlarındaki Değle ören yerinde bulunan ve bir manastır olarak tanımlanan 44 No'lu yapıda yer almaktadır (Eyice, 1971, s. 48, Resim 114). Kappadokia Bölgesi'nde 6. yüzyıla tarihlenen Buzluk Kilisesi'nde bulunan bir paye başlığında da yine üçgen bezeme sırası görülmektedir (Restle, 1979, s. 171, Tafel 218). Mersin Müzesi'nde bulunan ve 6. yüzyıla tarihlendirilen bir korinth başlığın abakusunda yer alan, iç içe üçgenlerden oluşmuş bir zikzak motifi de daha nitelikli bir benzer örnek olarak verilebilir (Aydın, 2014, s. 383, Fig. 10-12). Kuzey Suriye'de Kseiğbe Kilisesi'nde abakusları, içi inci motifleri ile doldurulmuş, üçgenlerin oluşturduğu zikzak motiflerinin olduğu bir korinth başlık yakın coğrafyadan bir diğer karşılaştırma örneği olarak verilebilir (Strube, 1993, Tafel 20 a ve j).

Sakızçukuru örnekleri ise hem bezemenin sadeliği hem de işçiliğin ve malzemenin kabalığından dolayı yerel uygulamalar olarak değerlendirilmelidir. 4 nolu levha üzerinde görülen eşkenar dörtgen bezemelerin çok yakın bir uygulaması 2019 yılında, Sakızçukuru yerleşiminin 16 km. batısındaki Belen Köyü kırsalında tespit edilen bir lahit üzerinde de görülmektedir. Bölgede henüz başka bir örneğini tespit edemediğimiz bu lahadin de bir benzeri yine Lykaonia Bölgesinden tanınmaktadır. Lykaonia için yerel bir uygulama olarak değerlendirilen örnek, erken 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Koch ve Sichtermann 1982, 548).

Levhalar arasında bir parça daha nitelikli sayılabilecek olan delikli levha ise, olasılıkla ithal bir örnek olarak farklılaşmaktadır (Resim 15). Levha büyük oranda kırık ve yüzeyi de tahrip olmuş durumdadır ve kompozisyon net şekilde okunamamaktadır. Görülebilen kısmından, dairesel madalyonların içinde ikili yaprak motifleri ve arada da daire şeklinde delikli bölümler olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut durumda kompozisyonun tamamı anlaşılamadığından karşılaştırma örneği önermek zordur. Bununla birlikte, yayınlanmış en yakın örnekler Silifke Müzesi'nden tanınmaktadır. Diokaisareia'dan müzeye getirilmiş olan bir delikli levhada büyük oranda kırık olmasına rağmen, dairesel deliklerin arasında madalyon içinde bitkisel bezemeye yer verildiği görülmektedir. Diokaisareia'daki tapınaktan dönüştürülmüş kiliseye ait olması gereken

⁹ Ayrıca, daha fazla sayıda örnek ve nef aralarının kapatılmasının nedeni konusundaki tartışmalar için bkz. Peschlow 2006.

parça araştırmacı tarafından 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Westphalen, 2006, s. 403, Abb. 19). Aynı müzeden, geliş yeri belli olmayan bir diğer örnekte ise dairesel, dikey ve yatay bantların oluşturduğu, tamamen geometrik bir delikli levha örneği de 5-6. yüzyıllar içinde değerlendirilmiştir (Aydın, 2013, s. 291). Çok sayıda delikli levha örneğinin tanıtılıp değerlendirildiği Lykia Bölgesi kentlerinden Olympos'ta, bitkisel bezemeli örnekler de genel olarak 5-6. yüzyıllar içine tarihlendirilmiştir (Evcim ve Uzun, 2017, s. 117-144).

Naosun doğusunda tespit edilen kırık durumdaki bir templon levha kaidesinin, Geç Antik Dönem içinde pek çok örneği bilinmektedir. Kaidenin üzerindeki 11 cm genişliğindeki levha yuvası ise delikli levhanın kalınlığı ile uyumludur (Resim 19-19a). Nef aralarında kullanılmış olan diğer levhalardan hem nitelik, hem teknik, hem de kompozisyon açısından farklılaşan delikli levhanın, levha kaidesi ile birlikte düşünüldüğünde templona ait olması gerektiği düşünülebilir.

Kilise içindeki moloz yığını arasında tespit edilen üç sütun başlığı da, literatürde detaylandırılmamış korinth başlıklar olarak bilinen gruba aittir (Resim 16-17-18). Detaylandırılmamış korinth başlıkların en erken örnekleri Ürdün ve Suriye coğrafyasında görülür ve MÖ. 2. yüzyıl ve 1. yüzyıllara tarihlendirilir (Kaplan, 2014, s. 11). Kilikia Bölgesi'nde yaygın olarak karşılaşılan detaylandırılmamış korinth tipi başlıkların erken örnekleri ise çoğunlukla MS. 2-3. yüzyıllar içinde değerlendirilmektedir (Kaplan, 2014, s. 27-33). Bu tip başlıkların, Geç Antik Dönemden Arap akınlarının başladığı 7. yüzyıla kadar hem Suriye (Strube 1993, Tafel 18 e-f, Tafel 49; Strube 2002, Tafel 107 a-c, Tafel 151 b, d, e) hem de Kilikia (Aydın 2013, 230-236) coğrafyasında kullanımının devam ettiği görülmektedir.

Bu başlıklar, yaprak gövdelerinin kalathosu büyük oranda kapatacak şekilde yapılmış olmaları ve özellikle yaprak uçlarının dışa doğru kıvrılmaları ile temelde standart bir korinth başlığın genel özelliklerine sahiptir. Bir bütün şeklinde gösterilmiş olan akanthus yaprağında yaprak lobları, yaprak uçları, damarlar ve gözler oluşmamıştır. Tek ya da çift sıra akanthus çelenginin görülebildiği başlıklarda yaprakların genellikle sadece ana damarları işlenmiştir. Sakızçukuru örneklerinde ise, detaylandırılmamış korinth başlıkların standartlarından tamamen uzak bir durum söz konusudur. Buradaki başlıklarda tek sıra dört akanthus yaprağı silindirik gövdeyi sıkıca sarmış ve köşelere doğru uzanmıştır. Ancak, dışa doğru yönelmiş tepe uçları görülmemektedir. Alçak kabartma tekniğinde yapılmış olan yapraklar, neredeyse kalathosla hem yüz olacak biçimde işlenmişlerdir.

Ana yaprakların işlenimleri konusunda benzerlik gösteren Sakızçukuru örnekleri, detaylarda farklılaşmaktadır. 1 nolu başlıkta ana yaprak arasında görülen stilize akanthus, ana yaprağın döndüğü noktaya kadar düz bir bant şeklinde işlenmiş kalın bir gövdeye sahiptir (Resim 16). Tepe bölümünde ise yelpaze biçiminde açılmış yaprak uçlarının damarları kazıma tekniğinde gösterilmiştir. 2 nolu başlıkta ise gövde ikili bir bant şeklinde verilmiştir ve tepe yapraklarının uçları görülemezle birlikte, yine yelpaze biçiminde ayrıldığı anlaşılmaktadır (Resim 17). 3 nolu başlıkta ise başlık tabanından itibaren sivri yapraklar, gövdeden iki yana doğru açılmaktadır. Birbirinden farklı biçimlerde işlenmiş, başlık tabanından başlayarak abakusa kadar uzanan stilize edilmiş bu akanthus yapraklarının, standart bir korinth başlıktaki kaulis ve kaulis yaprağını oluşturdukları söylenebilir (Resim 18). Standart uygulamaların dışındaki bu başlıkların birebir karşılaştırma örneklerini tespit etmek kolay değildir. Ancak, ilk iki örnekte görülen ve abakus altında iki yana yelpaze gibi açılan yaprak işleniminin, daha nitelikli olmakla birlikte benzer bir örneği Suriye'de Dar Qita Sergios Kilisesi'nde tespit edilmiştir ve 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Strube 2002, 140, Tafel 107 b).

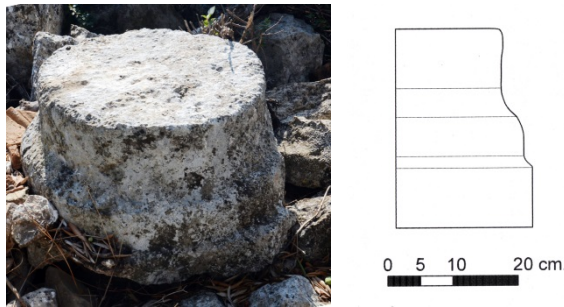
Sonuç

Sakızçukuru yerleşimi, Tarsus'un kuzey hinterlandı içinde söz konusu olan yoğun kırsal yerleşimlerin, Geç Antik Dönem boyunca da ana kenti besleyen bir örneği olarak belirmektedir. Bölgenin Hıristiyanlaşmasıyla birlikte, daha erken dönemlerde de kırsal yaşamın söz konusu olduğu Sakızçukuru yerleşimi sakinlerinin de Hıristiyanlaşarak varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Sakızçukuru Kilisesi, Tarsus hinterlandında daha önce tespit edilen diğer kırsal kiliselerde de söz konusu olduğu gibi, Kilikia Bölgesi'nin genel kilise mimarisinin karakteristik özelliği olarak bilinen bir takım mimari özellikleri bünyesinde barındırmaz. At nalı formlu, dışa taşkın, içten ve dıştan dairesel apsisi ile daha çok, bölgenin kuzey komşuları ile benzerlikler sezilebilir.¹⁰ Mimari plastiklerinde görülen malzeme ve işçilik kalitesinin düşüklüğü, bununla birlikte bezeme kompozisyonlarında görülen primitif özellikler, profesyonel bir taşçı atölyesinden çok, yerel işçiler eliyle kilisenin yapılp bezendiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, basit geometrik bezemelerin hem Kuzey Suriye'de hem de Tarsus'un kuzey komşuları olan Lykaonia ve Kappadokia Bölgelerinde tespit edilebiliyor olması, kentin Suriye ile Anadolu'nun iç bölgelerini birbirine bağlayan ana yol üzerindeki konumu dikkate alındığında, daha anlamlı hale gelmektedir. Kilisenin bezeme işlerindeki yerellik unsuruna rağmen, inşa konusunda yaygın ölçü ve metotların kullanılması ise ilginç bir özelliktir. Kilisenin tarihlendirilmesi konusunda, nitelikli olmasalar da, mimari plastikler en önemli veri olarak kabul edilebilir. Karşılaştırma örneklerinin genel olarak 5-6. yüzyıllar içinde değerlendirildiği mimari plastik malzeme, yapının plan özellikleri ile birlikte düşünüldüğünde, Sakızçukuru Kilisesini de genel olarak 5.-6. yüzyıllar içine tarihlendirmek mümkündür.

Mimari Plastik Kataloğu

Sütun kaidesi (Resim 7-7a)

Altta dik açılı profilsiz bir plinthos üzerinde içe doğru eğimli bir profil yer alır.¹¹ Profilin üzerinde silindirik olmayan ve yükseldikçe içe doğru eğrisel şekilde devam eden bir torus vardır. Torusun üzerinde ise içe doğru eğrisel bir biçimde devam eden ve tekrar dışa yönelmediği için yarım olarak tanımlanabilecek trokhilos görülmektedir. Kaide, yarım trokhilosun üzerindeki dik ve uzun bir profil ile sonlanmaktadır.

Resim 7-7a. 1 nolu sütun kaidesi ve profil çizimi

¹⁰ At nalı formlu apsis örnekleri, doğudan düz bir duvarla kapatılmış olmakla birlikte Doğu Dağlık Kilikia'da ve komşu Isauria'da da bilinmektedir. Köşkerli Kilisesi için bkz. Eyice, 2002, s. 235, Kanlıdivane 1 Nolu ve Alahan Manastırı Batı Kilisesi için bkz. Hill, 1996, Fig. 36, Fig. 2. Kappadokia Bölgesinde yaygın olarak görülen at nalı formlu apsilerden Gereme Panagia Kilisesi Erken Bizans Dönemine, bkz. Çorağan Karakaya, 2011, s. 5 ve Eski Andaval Konstanin-Helena Kilisesi 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir, bkz. Pekak, 1998, s. 113. Lykaonia Bölgesi'nde yoğun Hıristiyan yapılaşmasına ev sahipliği yapan Karaman-Karadağ Binbir Kilise örneklerinin büyük bir kısmı da içten ve dıştan dairesel ve at nalı formludur, örnekler için bkz. Eyice 1971.

¹¹ Ölçüler: Y. 30.5 cm. Ç. 32 cm. Pl. Y. 9 cm. Pl. U. 37.2 cm (k) Pl. D. 30.7 cm. (k)

Sütun kaidesi (Resim 8-8a)

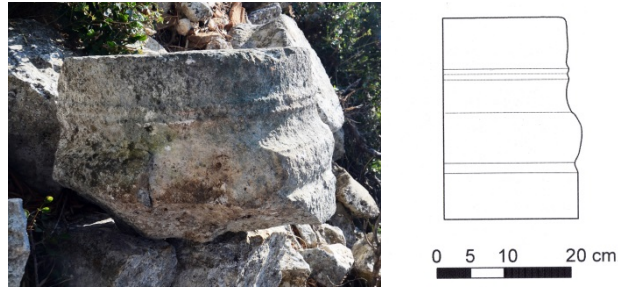
Altta dik açılı profilsiz bir plinthos üzerinde içe doğru eğimli bir profil yer alır.¹² Eğimli profilin üzerinde dış bükey torus vardır. Torusun üzerindeki ince dik profilin üzerinde alt ve üst bölümleri içbükey eğrisel yapılmış dik bir trokhilos görülür. Trokhilosun üzerinde yüksek ve dik açılı bir profil ile kaide sonlanır.

Resim 8-8a. 2 nolu sütun kaidesi ve profil çizimi

Sütun kaidesi (Resim 9-9a)

Altta dik ve profilsiz plinthosun üzerinde içbükey bir profil yer almaktadır.¹³ Profilin üzerinde, plinthostan dışa taşkın şekilde işlenmiş bir torus vardır. Torusun üzerinde oldukça yüzeysel olarak işlenmiş trokhilos görülür. Trokhilosun üzerinde üst üste iki dışbükey profil işlenmiştir. Dışbükey profillerin üzerinde dik açılı yüksek bir profil ile kaide sonlanmaktadır.

Resim 9-9a. 3 nolu sütun kaidesi ve profil çizimi

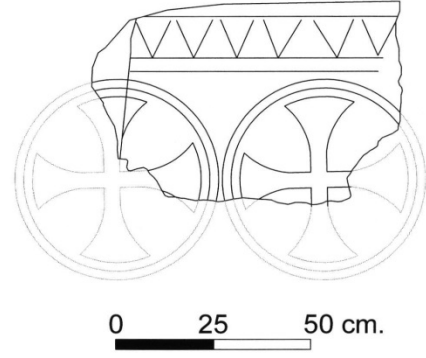
Levha 1 (Resim 10-10a)

Üç yönden kırık ve eksik durumdaki levha parçasının ön yüzünde, üstte çerçeveyi oluşturan dışa taşkın profilli bölümün, uçları aşağıya dönük olarak işlenmiş üçgen motifleri ile doldurulmuş olduğu görülmektedir.¹⁴ Altta kalan düz yüzeyde ise eksikleri olmakla birlikte, yan yana iki madalyon içinde haç motiflerinin olduğu görülür. Silindirik birer profil şeklinde işlenmiş olan madalyonların içinde yer alan haç motiflerinin uçlarının, dıştaki madalyona paralel olacak şekilde dairesel yapıldığı ve aynı merkeze sahip oldukları anlaşılmaktadır. Levhanın arka yüzü kaba olarak bırakılmıştır.

¹² Ölçüler: Y. 30 cm. Ç. 40 cm. Pl. Y. 8 cm. Pl. U. 31.5 cm (k) Pl. D. 21.7 cm. (k)

¹³ Ölçüler: Y. 31 cm. Ç. 38 cm. Pl. Y. 7 cm. Pl. U. 29.3 cm (k) Pl. D. 33.4 cm. (k)

¹⁴ Ölçüler: Y. 55 cm. (k) U. 79 cm. (k) K. 18 cm. Üst K. 21.5 cm.

Resim 10-10a. 1 nolu levha ve çizimi.

Levha 2 (Resim 11)

1 No'lu levha ile aynı bezeme kompozisyonuna sahip olan levha bir yanından kırık durumdadır.¹⁵ Alt tarafı moloz yığını içine gömülü durumda olan levhanın tam yüksekliği alınamamıştır.

Resim 11. 2 nolu levha.

Levha 3 (Resim 12)

Üç tarafından kırık durumdaki levha 1 ve 2 numaralı levhalar gibi üst tarafında geniş bir profil ile çerçevelenmiştir.¹⁶ Profilin oluşturduğu geniş çerçeve bandı üzerinde yer alması beklenen bezeme görülemeyecek kadar tahrip olmuş durumdadır. Levhanın asıl bezeme kompozisyonunun yer aldığı alt bölümü de büyük oranda kırık ve yüzeyi de tahrip olmuş durumdadır. Ancak, bu bölümün üst tarafında sivri uçları aşağıya dönük, yan yana üç üçgen motifi görülebilmektedir. Levhanın bu yüzeyi, kabartma tekniğinde yapılmış olasılıkla eşkenar dörtgen motifleriyle dolu olmalıdır.

¹⁵ Ölçüler: Y. 75 cm. (k) U. 71 cm. (k) K. 18 cm. Üst K. 21.5 cm

¹⁶ Ölçüler: Y. 30 cm. (k) U. 42 cm. (k) K. 17 cm. Üst K. 20 cm

Resim 12. 3 nolu levha.

Levha 4 (Resim 13)

Sağ taraftaki kalın profilli bölümün kısmen sağlam olduğu levha, üst taraftan ve sol taraftan kırıktır.¹⁷ Alt kısmından toprağa gömülü durumdaki levhanın yüksekliği tam olarak alınamamaktadır. Bezeme programının yer aldığı ön yüzde eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş, geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Levhanın arka yüzü kaba yonu olarak bırakılmıştır.

Resim 13. 4 nolu levha

Levha 5 (Resim 14)

Üç tarafından kırık olan levha toprağa gömülü olduğu için korunan yüksekliği tam olarak ölçülememiştir.¹⁸ Arka yüzü kaba yonu bırakılmış levhanın ön yüzünde eşkenar dörtgenlerin oluşturduğu bir bezeme kompozisyonu vardır.

¹⁷ Ölçüler: Y. 46 cm. (k) U. 97 cm. (k) K. 17 cm. Sağ K. 20 cm

¹⁸ Ölçüler: Y. 45 cm. (k) U. 95 cm. (k) K. 20 cm.

Resim 14. 5 nolu levha

Levha 6 (Resim 15)

Üç yönden kırık olan levhanın üst kısmında profilli düz bir bölüm, alttaki bezeme alanını çerçevelemektedir.¹⁹ Diğer levhalara oranla daha ince olan levhanın, niteliği çok belli olmayan ancak bitkisel ve geometrik motiflerin birlikte kullanıldığı bir bezeme programına sahip olduğu, bezeme tekniği olarak da diğerlerinden ayrılan levhanın delikli levha olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 15. 6 nolu levha

Başlık 1 (Resim 16)

Yarısı kırık durumdaki korinth tipteki başlıkta detaylandırılmamış, tek sıra akanthus yaprak çelengi tüm kalathosu kaplamaktadır.²⁰ Başlığın altından yükselen dört akanthus yaprağı köşelere uzanmakta ve başlığın üst köşesinden dışa doğru açılmaktadır. Ortadaki ana damarları kazıma tekniğindeki bir çizgi ile verilen akanthuslar, yanlarda derin olmayan birer kanalla kalathostan ayrılmaktadır. Yaprakların arasında, alçak kabartma tekniğinde işlenmiş düz, kalın bir bant abakus çiçeğinin altına kadar uzanmaktadır. İşlenmeden bırakılmış abakus çiçeğinin altında, kabaca ve çizgisel bir şekilde işlenmiş, yelpaze şeklinde yaprakları açılmış oldukça stilize bir başka akanthus yaprağı, köşelerdeki ana yaprakları birbirinden ayırmaktadır.

¹⁹ Ölçüler: Y. 19 cm. (k) U. 39 cm. (k) K. 10 cm.

²⁰ Ölçüler: Ç. 33 cm. (k) Y. 42 cm. Ab. Y. 4 cm.

Resim 16. 1 nolu başlık

Başlık 2 (Resim 17)

Üst bölümü kırık durumdaki başlık detaylandırılmamış korinth tipindedir.²¹ Başlık gövdesinde tek sıra akanthus yaprak çelengi vardır. Başlığın altından başlayan ve köşelere uzanan akanthus yapraklarının ana damarları ince bir çizgi ile verilmiştir. Kalathosu saran dört akanthusun aralarında ince iki bant şeklinde gövdesi işlenmiş ve abakus çiçeğinin altında yelpaze şeklinde yaprakları açılan stilize bir akanthus yaprağı daha yer alır.

Resim 17. 2 nolu başlık

Başlık 3 (Resim 18)

Çok küçük bir kısmı bugüne ulaşmış olan detaylandırılmamış korinth tipteki başlığın gövdesinde, köşelere doğru uzanan dört akanthus yaprağının işlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.²² İşlenim tarzı diğer iki başlıkla aynı olan başlıkta, ana yaprakların arasında yer alan stilize akanthus diğerlerinden farklılık gösterir. Ana yapraklar arasındaki akanthus yaprağının ana damarı yine düz bir bant gibi işlenmişken, ana damarın altından itibaren yukarıya kadar iki yana açılmış yan yapraklarıyla gösterilmiş farklı bir akanthus görülmektedir.

²¹ Ölçüler: Ç. 43 cm. Y. 39 cm. (k)

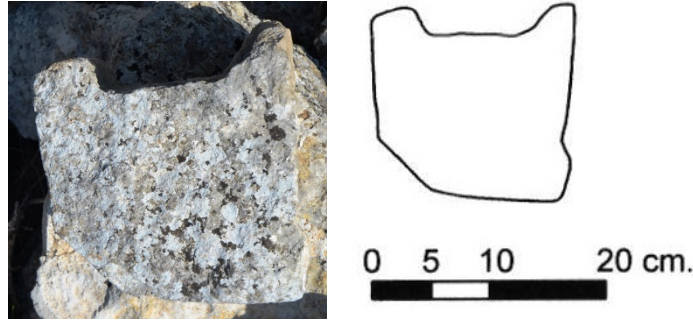
²² Ölçüler: Ç. 13 cm. (k) Y. 31.5 cm.

Resim 18. 3 nolu başlık

Templon Levha Kaidesi (Resim 19-19a)

İki uçtan kırık durumdaki templon levha kaidesinin alt bölümü de kısmen kırıktır. Levha kaidesinin üstünde 11 cm. genişliğinde bir levha yuvası vardır.²³

Resim 19-19a. Templon levha kaidesi ve profil çizimi.

Kaynakça

- Alkaç, E. (2020). Tarsus Kırıt mahallesi Cankurtaran tepesi mevki seramikleri, D. Kaplan (Ed.), *Tarsus I* içinde, (s. 33-54), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Alkaç, E. ve Kaplan, D. (2017). *Bir başkent'in tarihi ve anıtları Tarsus*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Arslan, A. (2014). *Konya çevresi Bizans Dönemi mimari plastiği*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aydın, A. (2013) Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi mimari elemanlarının/süslemelerinin kataloğu ve değerlendirilmesi, S. Durugönül (Ed.), *Silifke Müzesi taş eserler kataloğu heykeltıraşlık ve mimari plastik eserler* içinde, (s. 183-315), İstanbul: KAAM Yayınları.
- Aydın, A. (2014). Adana ve Mersin Müzeleri'ndeki figürlü başlıklar, *Olba XXII*, 369-391. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olba/issue/47142/593217>

²³ Ölçüler: U. 24.5 cm. (k) Y. 19.5 cm. G. 17.5 cm.

- Aydinođlu, Ü. ve Çakmak, U. (2011). A rural settlement in the Rough Cilicia-Isauria Region: Karakabaklı, *Adalya*, XIV, 71-102. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRNM016YzNOdz09/a-rural-settlement-in-the-rough-cilicia-isauria-region-karakabakli>
- Bakker, G. (1985). The buildings at Alahan, M. Gough (Ed.), *Alahan an early Christian monastery in southern Turkey* içinde, (s. 75-194), Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Buchwald, H. (1995). Notes on the design of aisled basilicas in Asia Minor. B. Borkopp, B. Schellewald, L. Theis (Ed.), *Studien zur Byzantinischen kunstgeschichte* içinde, (s. 19-30), Amsterdam: Festschrift für Horst Hallensleben zum 65.
- Çorağan Karakaya, N. (2011). Yeni bulgular ışığında Gereme'deki Panagia kilisesi ve çevresi, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 5, 1-24.
- Evcim, S. ve Uzun, M. C. (2017). Olympos Bizans Dönemi delikli levhaları, B. Y. Olcay Uçkan (Ed.), *Olympos I 2000-2014 Araştırma Sonuçları* içinde, (s. 117-144), İstanbul: AKMED.
- Eyice, S. (1971). *Karadağ ve Karaman çevresinde incelemeler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları II.
- Eyice, S. (2002). Güney Anadolu'da bir ören yeri: Köşkerli, *Anadolu Araştırmaları*, XVI, 227-241. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12564>
- Hadzieva-Aleksievska, J. (1997). Proportional and modular models in Early-Christian basilicas in the Lihnida Region-West Illyrian Prefecture", *Studies in Ancient Structures, Proceedings of the International Conference*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Hild, F. ve Hellenkemper, H. (1990). *Tabula Imperii Byzantini, Kilikien und Isaurien, 1. Teil*, Vien: Verlag.
- Hill, S. (1996). *The early Byzantine churches of Cilicia and Isauria*, Hampshire: Variorum.
- Kaplan, D. (2014) *Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi Roma İmparatorluk Dönemi detaylandırılmamış korinth başlıkları*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Koch, G. ve Sichtermann, H. (1982). *Römische sarkophage*, München: Beck.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine architecture*, London: Yale University Press.
- Mango, C. (1972). *The art of the Byzantine Empire 312-1453, sources and documents*, New Jersey: Englewood Cliffs.
- McKenzie, J. (2010) *The architecture of Alexandria and Egypt 300 BC-AD 700*. Hong Kong: Yale University Press.
- Osterhout, R. (2016). *Bizans'ın yapı ustaları*, (F. Yavuz Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ötüken, Y. (1996). *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische denkmalerin der Provinz Bursa*, Tübingen: Istanbul Mitteilungen 41.
- Peirano, D. (2018). Internal arrangements in some early Christian basilicas of the Eastern Mediterranean, *Hortus Artium Mediaevalium*, May, 162-170. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/329837823_Internal_arrangements_in_some_early_Christian_basilicas_of_the_eastern_Mediterranean
- Pekak, S. (1998). Niğde Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena kilisesi, *Sanat Tarihi Dergisi*, 9(9), 103-117. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16512/172406>

- Peschlow, U.(2006). Dividing interior space in early Byzantine churches: The barriers between the nave and aisles, Sharon E. J. Gerstel (Ed.), *Thresholds of the sacred. architectural, art historical, liturgical and theological perspectives on religious screen, east and west* içinde, (s. 53-71), Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Restle, M. (1979). *Studien zur frühbyzantinischen architektur Kappadokiens I. Text*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Schilbach, E. (1970). *Byzantinische metrologie*, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Schilbach, E. (1991). *Measures*, A.P. Khazdan (Ed.) The Oxford dictionary of Byzantium (s. 1325) içinde, New York: Oxford University Press.
- Strube, C. (1993). *Baudekoration im Nordsyrischen kalksteinmassiv, Band II: Das 6. und Frühe 7. Jahrhundert*, Mainz: Verlag.
- Strube, C. (2002). *Baudekoration im Nordsyrischen kalksteinmassiv, Band I: Kapiell-, und gesimsformen der Kirchen des 4. und 5. Jahrhunderts N. Chr.*, Mainz: Verlag.
- Taki, Y. (2020). An analysis of measurements of the basilica in Tlos, T. Korkut-S. Urano (Ed.), *The city basilica of Tlos* içinde, (s. 71-77), İstanbul: AKMED.
- Temple, Ç. (2013). *Konya/İkonion ve çevresinde bulunan Bizans Dönemi taş eserleri*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tepebaş, U. (2020). Tarsus hinterlandından büstlü bir lahit, *Olba, XXVIII*, 115-129. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olba/issue/54285/736207>
- Tiryaki, A. (2012). Rhodiapolis piskoposluk kilisesi'nde işlevi tartışmalı mimari düzenlemeler: Yüksek nef ayrımı ve oturma Şekilleri, *Tüba-Ked, 10*, 21-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubaked/issue/57271/810057>
- Trinci, R. (1984). La geometria e la sezione aurea nel s. vitale di Ravenna e in S. Apollinare in Classe, R. Farioli (Ed.) *XXXI Corso di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina*, (s. 475-540) içinde. Ravenna: Edizioni del Girasole.
- Underwood, A.P. (1948). Some principles of measure in the architecture of the period of Justinian, *Cahiers archéologiques, 149*, 64-74.
- Vitruvius, (1993). *Mimarlık üzerine on kitap*. (S. Güven Çev.), İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Westphalen, S. (2006). Studien zur frühbyzantinischen bauornamentik im Rauhen Kilikien: Diokaisareia/Uzuncaburç, *İstMitt, 56*, 391-405.
- Varinlioğlu, G. (2014). Boğsak yüzey araştırması 2013, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 12*, 135-139.
- Yeğin, Y. (2019). *Olba Manastırı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, Ş. (2013). *Side antik kentinin Bizans Dönemi dini mimarisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yıldırım, Ş. (2020). Tarsus hinterlandı erken Bizans Dönemi dini mimarisi, D. Kaplan (Ed.), *Tarsus I* içinde, (s. 115-134), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

This study aims to present a group of Early Byzantine remains in middle Cilician Plain that have not been known in related academic literature previously. The subject of this paper is the “Sakızçukuru Church” located inside a rural Late Antique settlement in the ancient territory of Tarsus. The church has been examined according to both its plan and design schema and their properties and its architectural decoration. These have been evaluated in order to understand the church’s place in its region and to understand possible architectural influences from neighbouring areas or further afield.

Design and Methodology

The study methodology can be summarised under three phases: Primarily, a field study was conducted at the site using archaeological survey and recording techniques. During this phase, the settlement, and especially its church, as subject matter of this article, has been measured and data to produce a topographical site plan and a detailed architectural plan of the church has been collected in field using precise digital field recording equipment. In the second phase, the recorded data has been used to prepare a digital site plan and a detailed church architectural plan of the existing remains. This last plan was used to propose a hypothetical restitution of the church. Also, the architectural decoration and other architectural elements have been measured, recorded and drawn digitally. During the last phase, available literature has been examined to find parallels to the church, its plan and its architectural decoration from other sites. These have been technically examined to form a dating suggestion for the church.

Findings

The Sakızçukuru settlement lay in the hinterland and territory of the Late Antique Tarsus when it was the capital city of the Cilicia Prima. It was a rural farming community close to the city. The existence of the early church suggests the settlement has shifted to Christianity from its pagan past. The church itself follows a general plan type, that exists in many examples in Asia Minor and elsewhere during this period. This common plan also is a result of the simplicity of it which makes it easier and faster to build. As the numbers of better educated architects was not enough to supply the needs of the whole Empire, such rural church buildings were left to the hands of local craftsmen and architects. On the other hand, even these rural craftsmen and designers follow common topographical denominations and units that have prevailed Empire wide at the time and these formed the building dimensions as common modules.

The architectural decoration elements of the church were produced by using local limestone and the decoration itself was executed very crudely. The Corinthian type capitals of the building for example are merely simplified versions of those commonly seen at other better-known sites in Cilicia and Syria. These are, lacking many of the characteristic properties, further afield than regional examples. A few surviving in-situ examples show that, between the columns separating the narthexes there existed rectangular plaques that were decorated with very primitive geometric patterns. All of these characteristics suggest, the architectural decoration of the building was not executed by a professional workshop specializing on these, but again by local artisans. Such simple decoration finds its parallels in Syria, Cappadocia and Lycaonia, again in such rural settlement churches.

Research Limitations

This study presents the results of an archaeological field survey through which visible remains and architectural elements could be recorded only. This forces dating proposal to be in a wider time frame and more general method. But more precise dating evidence could be gained from this site and the church if archaeological excavations were held in this area and the finds were to be analysed accordingly. The simplicity of the local artisanship on the church architectural decoration further limits the dating that could be done through finding parallels at other sites from same or similar workshops.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The city of Tarsus and its surroundings lie on the main route connecting Asia Minor to Syria, therefore, inhabitants of this city would have been some of the main actors creating and maintaining the artistic and cultural connections between these two regions. Further archaeological work to be held in this area will show the scale and the limits of this connectivity. For the Byzantine archaeology, further research is needed to fill in the gap in the existing literature for this area. Not only the religious architecture, but also economic properties of the region and its settlements should be further studied to understand Early Medieval period in this region through which the role played by Tarsus and its hinterland in art and economic and social history of the period could be better understood.

Originality/Value

Tarsus, is a living modern large settlement and this limits the possibility of large-scale archaeological excavations at the site. Those that were held already mainly concentrated at the earlier remains at the Gözlü Kule, or single areas of Hellenistic and Roman periods like the street at Cumhuriyet Square, Roman Baths of the temple at Donuktaş or other various domestic buildings discovered by the Tarsus Archaeological Museum during rescue excavations. Although the city was a major political and religious centre in Late Antiquity and Early Byzantine periods, at these excavated areas almost no major religious architectural remains exist for this era, although the period was represented at these excavation areas through small finds and some domestic architecture. On the other hand, several sites still are visible in the hinterland of the city which could let us understand the area for this period better. Sakızçukuru is one such rural settlement from Late Antiquity which would have provided the capital Tarsus with farm goods and products. Even though a local rural example, its church also fills a gap in the examples for religious architecture from this area.

Araştırmacı Katkısı: Şener YILDIRIM (%100).